

BİR EMEVÎ VALİSİ: HÂLİD B. ABDULLAH EL-KASRÎ

Melek YILMAZ GÖMBEYAZ

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Doktora Öğrencisi

ÖZET

Emevî devleti yaklaşık bir asır süren iktidarını güçlü halifelerine olduğu kadar muktedir valilerine de borçludur. Bunlardan biri de Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'dir. O, Mekke valiliği ile başlayan siyasî hayatını devletin en problemlî bölgesi olan Irak valiliği ile sürdürmüştür. Haccâc'tan sonra bölgeyi en uzun süre yöneten, devlete sadakati ve otoriter yönetimi sebebiyle "Haccâc-ı Sâni" diye de adlandırılan Hâlid, idaresi boyunca başarılı bir yönetim sergilemiş ve bölgeyi her yönden kalkındırmıştır. Ancak çeşitli sebeplerle azledilmiş, sonraki vali tarafından baskı ve işkence altında öldürülmüştür. Bu makale, Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin öncesi ve sonrasıyla siyasî hayatını, icraatlarını, azlediliş sebeplerini ve hakkında ileri sürülen birtakım ithamları ele almakta ve değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halid b. Abdullah el-Kasri, Emeviler.

ABSTRACT

An Umayyad Governor Khalid b. 'Abd Allah Al-Qasri

The Umayyad Caliphate maintained its domination for approximately a century by virtue of its capable governors as well as the powerful caliphs. One of them was Khalid b. 'Abd Allah al-Qasri. He began his political life as governor of Makka, and then became governor of Iraq which was the most problematic region at that time. Khalid who was in charge of the region for the longest time after Hajjaj, and who was called "The Second Hajjaj" due to his loyalty to the caliph and his authoritative administration, governed the region successfully and made it prosperous in all aspects. But he was removed from his post, and later was killed under torture. This article deals with and evaluates Khalid b. 'Abd Allah al-Qasri's political life, operations, the reasons of his removal, and the accusations about him.

Key Words: Khalid b. 'Abd Allah Al-Qasri, Umayyad

GİRİŞ

Soyu ve Ailesi

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Adnânîlere mensup Becîle kabilesinin Kasr kolundandır.¹ Künyesi Ebu'l-Heysem'dir.² Annesinin Hıristiyan olması nedeniyle

¹ İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Ma'ârif*, Beyrut, 1970, s. 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1966, X, 17.

² Dineverî, *Ahbâru't-Tiwâl*, Kahire 1925-1930, s. 317; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (thk. İhsan Abbâsî), I-III, Dâru Sâdır, Beyrut ts, II, 226; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-

kendisine “İbnü'n-Nasrâniyye” de denen Hâlid'in atalarından Kürz'ün Yahudi olduğu³ ve işlediği bir cinayet sebebiyle Becîle'ye sığındığı nakledilir.⁴ Dedesi Yezid b. Esed ise sahabî olup,⁵ babası Esed b. Kürz ile birlikte kabilesi Becîle adına Hz. Peygamber'e gelen elçilerin arasında yer almıştır. Suriye fetihleri esnasında Hz. Ömer tarafından Şam'a gönderilen orduya katılan Yezid⁶, Hz. Osman'ın muhasarası sırasında Şam valisi Muaviye'nin gönderdiği yardım birliğinde bulunmuş, Hz. Ali döneminde gerçekleşen Siffin Savaşı'nda ise Şam ordu-su saflarında savaşmıştır.⁷

Hâlid b. Abdullah'ın ailesi ile ilgili elde edilen bazı bilgiler vardır ki, bunlara sadece Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin (v. 356/967) Agânî adlı eserinde rastlandığını belirtmek gerekir. İsfahânî bu eserde, Hâlid b. Abdullah'ın dedesi Yezid ve babası Abdullah'tan bahsederken “insanların en yalancısı” ifadesini kullanır. Hâlid b. Abdullah'ın da tıpkı onlar gibi yalancı olduğunu, ancak valiliği ve cömertliği ile bu kusurunu örttüğünü söyler.⁸ Ayrıca Abdullah b. Yezid'in babası gibi şöhret ve şeref sahibi olmadığı da rivayet edilmektedir.⁹ Hâlid b. Abdullah'ın annesi ise Rum kökenli Hıristiyan¹⁰ bir cariyeye olup, Abdümelik b. Mervan tarafından Hâlid'in babasına hediye edilmişti.¹¹

Kabilesi

Hâlid b. Abdullah'ın mensup olduğu Becîle, Adnânî kökenli bir kabile olup, daha sonra güneye yerleşerek Kahtânîlerle karışmış ve zamanla Kahtânî olarak tanınır olmuştur.¹² Nitekim bu sebeple bazı kaynaklarda Becîle kabilesi, Kahtânî kabileler arasında zikredilmektedir.¹³ Hatta Becîleliler de “Biz Maad b. Adnân'ın soyundan değiliz; Kahtân'ın çocuklarıyız” sözleriyle Kahtânîliklerini vurgulamışlardır.¹⁴

→ →

Arnaüt), I-XXIII, Beyrut 1985, V, 425. Bazı kaynaklarda Hâlid'in künyesi Ebu'l-Kâsim (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIII, Beyrut 1968, III, 101) veya el-Emîru'l-Kebîr (Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 425) olarak geçmektedir.

³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 174; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 227.

⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 230.

⁵ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 174; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 230; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429; İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-VIII, Kahire 1972, VI, 646-647.

⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Dârü Sâdir, Beyrut ts., VII, 428; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 174; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 646-647.

⁷ Minkarî, *Vak'atü Siffin*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Beyrut 1990, s. 78, 548; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 646-647.

⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitabu'l-Agânî*, (thk. İbrahim el-Ebyarî), I-XXXI, Kahire 1969, XXV, 8708.

⁹ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Agânî*, XXV, 8693; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 647.

¹⁰ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Agânî*, XXV, 8711; İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimesk*, (thk. Ali Şîrî), I-LXXVIII, Beyrut 1995, II, 275; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 279. Kaynakların çoğunluğu annesinin Rum kökenli olduğundan bahsetmeyip Hıristiyan olduğunu belirtirler. Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, (thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli), I-XIII, Beyrut 1996, IX, 46; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X/17.

¹¹ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Agânî*, XXV, 8715.

¹² Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I-VI, Beyrut 1998, I, 54-55.

¹³ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Muhammed es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafiz Şelebî), I-V, Beyrut 1971, I, 16; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâilü'l-Arab*, I-V, Beyrut 1982, I, 63.

¹⁴ Bekrî, *Mu'cemu*, I, 58; Kehhâle, *Mu'cemu*, I, 63.

Kabileye adını veren Becîle, Enmâr b. Nizâr b. Maad b. Adnân'ın oğlu veya kızıdır.¹⁵ Enmâr, kardeşi Mudar b. Nizâr ile anlaşmazlığa düşmesinin ardından, Tihame ve Necd civarındaki yaşadığı topraklardan kaçarak daha güneye çekilmiştir. Enmâr'ın çocukları Becîle ve Has'am, Serat dağlarına yerleşmiş, komşu kabilelerle karışarak zamanla burada çoğalmışlardır. Öteki Arap kabileleri gibi Becîle de bir süre sonra kendi arasında çatışmaya başlamış, bunun sonucunda muhtelif kollara ayrılarak dağılmış ve başka kabilelere iltihak etmiştir.¹⁶ Kabile bu şekilde dağınık bir halde yaşam sürerken İslâmiyet gelmiştir. Bu dönemde Becîle'nin lideri Cerîr b. Abdullah idi.¹⁷ Kabile daha önce putperest olup, Zülhalasa adlı puta tapmaktaydı. Parçalanmış kabilesini yeniden bir araya getiren Cerîr'in önderliğindeki Becîle kabilesinden kalabalık bir heyet, 10/631 senesinde Medine'ye gelerek Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'den ikram görmüştür.¹⁸

Hz. Peygamber'in vefatının ardından bazı Becîleliler irtidad ettilerse de, Hz. Ebû Bekir tarafından görevlendirilen Cerîr b. Abdullah, onların yeniden İslâm'a girmesini sağlamıştır.¹⁹ Hz. Ömer döneminde ise, İslâm fetihlerinde önemli katkıları olan kabile, elde edecekleri ganimetlerin dörtte biri karşılığında Irak'a giderek Sasanîlerle savaşmış; Kadisiye savaşında da ordunun büyük bir kısmını onlar oluşturmuşlardır.²⁰ Kûfe şehri inşa edilince (17/638) Becîlelilerin büyük çoğunluğu Kûfe'ye yerleşerek kendilerine özel bir mahalle kurmuşlardır.²¹

Becîle kabilesinden, Hâlid b. Abdullah'tan başka, Cerîr b. Abdullah ve ünlü fakih Ebû Yusuf gibi meşhur şahsiyetler de çıkmıştır.²²

Doğumu ve Yetiştirilmesi

Hâlid b. Abdullah'ın nerede doğduğuna dair gelen rivayetler doğrultusunda birkaç ihtimal ortaya çıkmaktadır: Hz. Ömer döneminde, Sevad topraklarının dörtte birinin Becîle kabilesine verilerek Kûfe'ye yerleştirilmeleri²³ nedeniyle Kûfe; İbn Sa'd'ın Hâlid'in dedesi Yezid b. Esed'in Kûfe'den ayrılarak Şam'a yerleştiğine dair rivayetinden²⁴ hareketle Şam olabilir.²⁵ Bunun dışında İsfahânî, herhangi bir kaynak göstermeden onun Medine'de doğduğunu belirtir.²⁶

Hâlid'in hangi yıl dünyaya geldiği hakkında kaynaklarda açık bir tarih verilmemekle birlikte, bazı rivayetlerde onun, öldüğünde (126/743) yaklaşık 60 yaşında olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Buna göre Hâlid'in tahminen 66/685 yılın-

¹⁵ İbn Hişam, *es-Sîre*, I, 76-77.

¹⁶ Bekrî, *Mu'cem*, I, 54 vd.; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 63-64.

¹⁷ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut, 1998, s. 38; Kehhâle, *Mu'cem*, I, 64.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 347-348.

¹⁹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-XI, Dâru Suveydan, Beyrut ts., III, 322.

²⁰ Taberî, *Tarih*, III, 460-463, 484-485.

²¹ Taberî, *Tarih*, IV, 45.

²² Sem'ânî, *el-Ensâb*, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1988, I, 284. Ayrıca, Becîle kabilesi hakkında derli toplu bilgi için bkz. Mustafa Fayda, "Becîle", *DîA*, V, 287.

²³ Taberî, *Tarih*, IV, 45.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 428.

²⁵ Enginar, Mahmut, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E, Konya 2006, s. 1.

²⁶ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Agânî*, XXV, 8700.

²⁷ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, s. 276; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, I-XX, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut →

da doğduğunu söylemek mümkündür.

Hâlid b. Abdullah'ın siyasî hayatı öncesi gençlik yıllarına dair son derece az olan bilgiler yine İsfahânî'de yoğunlaşmaktadır. Bu rivayetlerde belirtildiğine göre Hâlid, muhannes (kadınsı davranan), nesebi şüpheli biriydi; kendisi gibi kadınsı erkeklerle ve şarkıcılarla vakit geçirirdi. Üstelik şair Ömer b. Ebî Rebîa'nın kadınlarla mektuplaşmasına yardım eder, mektuplarının taşıyıcılığını yapardı; nitekim ona "hırrî" (aracı/rehber) denmekteydi.²⁸

Hâlid b. Abdullah'tan bahsederken sürekli lanet okuyan İsfahânî'de geçen ve diğer kaynaklarda rastlanmayan bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Hâlid'in Irak valiliği zamanında Hicaz'da dahi şarkılı eğlenceler serbest iken, onun, kendi bölgesinde bunu yasakladığı bilinmektedir.²⁹ Üstelik Ömer b. Ebî Rebîa'nın mektuplaştığı söylenen kadınlar, toplumun itibarlı ailelerinden (çoğu sahâbe kızları ve Ümeyye ailesinden) idiler. Mahmut Şâkir, İslâm Tarihi adlı eserinde bu hususu genişçe değerlendirerek, Hac mevsiminde ve o kutsal mekanlarda, üstelik sahâbenin pek çoğunun hayatta oldukları o dönemde, toplumun önde gelen kadınlarının bunları nasıl yapabileceğini sorgular. Yine o toplumun böylesi seviyesizlik ve çirkinliklere göz yumacak kadar dejenere hale mi geldiğini sorar. Sonunda da, Emevîler döneminin kasıtlı bir şekilde böyle lanse edilmek istendiğini anlatır.³⁰

A- İRAK VALİLİĞİ ÖNCESİ SİYASÎ FAALİYETLERİ

İlk siyasî deneyimini halife Velid b. Abdülmelik döneminde Mekke valiliği yaparak yaşayan Hâlid b. Abdullah'ın bu göreve geliş tarihi hakkında kaynaklarda farklı rivayetler vardır. Nitekim onun söz konusu göreve 89/707,³¹ 91/709,³² 93/711³³ ve hatta 95/713³⁴ senesinde tayin edildiği belirtilmektedir.³⁵

→ →

1987, VII, 85; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 101.

²⁸ Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Agânî*, XXII, 11-12.

²⁹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimesk*, XVI, 143. Nitekim Everett K. Rowson, Hâlid b. Abdullah hakkındaki bu rivayetlere doğruymuş gibi bakılsa dahi, onun şarkı söylemeyi resmen yasakladığı Irak valiliği döneminde böylesi bir ahlaki düşüklüğün izlerine rastlanmadığını söyler. (Rowson, Everett K., "The Effeminate of Early Medina", *Journal of the American Oriental Society*, vol. 111, no. 4, (Oct-Dec 1991) s. 693). Ayrıca o, Hâlid'in Mekke valiliği döneminde bile müzisyenler ve muhanneslerle ilişkisi olduğuna dair herhangi bir nakil tespit edemediğini belirtir. (agm, s. 693, 162 nolu dipnot).

³⁰ Şâkir, Mahmut, *İslâm Tarihi*, (çev. Ferit Aydın), İstanbul 1993, III, 102-104 (naklen, Mahmut Enginar, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, s. 10).

³¹ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife*, s. 241; Taberî, *Tarih*, VI, 440; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XII, Beyrut 1965, IV, 536; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 227; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17.

³² Taberî, *Tarih*, VI, 464-465; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XVIII, Beyrut, 1992, VI, 299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 536.

³³ Taberî, *Tarih*, VI, 481-482; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 577. Bu rivayette Ömer b. Abdülazîz'in Mekke valiliğinden azli sonrasında boşalan göreve Haccâc b. Yusuf'un teşvikiyle Velid tarafından Hâlid'in getirildiği belirtilir.

³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IX, 76.

³⁵ Ezrakî, Hâlid'in Ka'be'de safları düzenleme, zenzem kuyusunu aydınlatma gibi icraatlarını Abdülmelik b. Mervan'ın (65-86/685-705) Mekke valisi olarak gerçekleştirdiğini söyleyerek, onun → →

Bazı kaynakların İbnü'l-Eş'as isyanı (83/701) dolayısıyla Haccâc'tan kaçarak Mekke'ye sığınan Said b. Cübeyr'in Hâlid tarafından yakalanıp Haccâc'a gönderilmesi hadisesine dayanarak Hâlid'in daha erken bir tarihte Mekke'ye atandığını kaydettikleri söylenmiştir.³⁶ Ancak Hâlid'in 93/711'te Ömer b. Abdülaziz azledildikten sonra onun yerine Mekke valiliğine getirildiğine dair rivayetlerle³⁷ Hâlid'in göreve geldikten sonra Said b. Cübeyr'i yakalatıp Haccâc'a gönderdiği, Said'in Haccâc tarafından öldürüldüğü (94/712) ve kısa bir süre sonra da Haccâc'ın öldüğü (95/713)³⁸ düşünülürse Hâlid'in valiliğinin 89/707'dan önce olduğu şeklindeki iddianın aksine onun 93/711 gibi sonraki bir tarihte vali olduğu fikrinin kuvvet kazandığı söylenebilir.

Abdülmelik'in iktidarının son dönemlerinde, Emevî devletindeki iç karışıklıkları fırsat bilerek yükümlülüklerini yerine getirmeyen Türk hükümdarların yeniden kontrol altına alınması amacıyla Haccâc, Abdurrahman b. Eş'as'ı büyük bir orduyla Afganistan'a sevk etmişti. Bir komutan olarak yavaş ilerlemeyi düşünen Abdurrahman ile bir vali olarak acil zaferler bekleyen Haccâc arasında çıkan anlaşmazlık, giderek çatışmaya dönüştü. Neticede, 83/701'de meydana gelen Deyru'l-Cemâcim savaşı, Haccâc'ın zaferi ile sonuçlandı.³⁹ Bu noktada Hâlid'in müdahil olduğu olay ise, Said b. Cübeyr ile ilgilidir. Bu savaşta Abdurrahman'ın ordusunda yer alan Said b. Cübeyr, yenilginin ardından değişik yerlerde saklandıktan sonra en son Mekke'ye gelerek burada gizlice yaşamaya başladı. Velid'in Hâlid'i Mekke'ye tayin ettiği, dolayısıyla Hâlid'den çekinmesi gerektiğine dair kendisine yapılan tavsiyelere rağmen şehri terk etmeyen Said b. Cübeyr hakkında beklenen oldu ve Hâlid, Haccâc'dan kaçan diğer savaş mağluplarıyla birlikte Said b. Cübeyr'i de yakalatarak Haccâc'a gönderdi. Neticede, biatini yenilemeyen Said, Haccâc tarafından öldürüldü. Haccâc'ın bu olaydan sonra Hâlid'e, Said'in Mekke'de nerede gizlendiğini bilmediğini, dolayısıyla Hâlid'in, onu bulup kendisine yollamakla, kendisinin istemediği bir şey yaptığını söyleyerek Hâlid'e kızdığı hatta lanet ettiği söylenmektedir.⁴⁰ Hâlid ise, muhtemelen, hem valiye ve onun şahsında halifeye isyan eden bir asinin hak ettiği cezayı alması, hem de emirine olan bağlılığını gösterme adına hareket etmektedir. Bunun gibi toplumsal hayatta yankı uyandıracak kitleleri derinden rahatsız edecek durumlarda, konunun sorumluları bu tür açıklamalar yapmakla, karşılaşacakları reaksiyonun dozunu azaltmayı arzulurlar. Bu amaçla da, aslında niyetlerinin bu olmadığını, olayların gayri ihtiyarî bu şekilde geliştiğini vurgularlar. Tarihte bu tür örneklerle rastlamak zor değildir: Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Halife Yezid b. Muaviye'nin son derece üzgün olduğunu belirterek komutanını suçlaması; Abbasî halifeleri Emin-Memun çatışmasının ardından Memun'un öldürülen kardeşi için çok üzüldüğünü belirtmesi gibi.

→ →

Mekke valiliğini daha erken bir döneme göndermektedir. (Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, (thk. Rüşdü Sâlih Melhas), I-II, Beyrut 1969, I, 287, II, 65) Ancak bu, diğer ulaştığımız kaynaklar tarafından tercih edilmiş bir tarihlendirme değildir.

³⁶ Özaydın, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, XV, 282.

³⁷ Taberî, *Tarih*, VI, 482; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 577.

³⁸ Taberî, *Tarih*, VI, 487-489, 493; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 579, 583-584.

³⁹ Taberî, *Tarih*, VI, 357-377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 478-482.

⁴⁰ Rivayetlere göre, Haccâc, Said b. Cübeyr'i öldürdükten sonra onu her gece rüyasında kendisine hesap sorarken görmüş, dehşete kapılarak bunu yapmasına sebep olan Hâlid'e beddualar etmiştir. (Taberî, *Tarih*, VI, 490-491; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 579-580).

Said b. Cübeyr olayında da görüldüğü üzere Hâlid b. Abdullah, Haccâc'ın baskısından kaçarak Mekke'ye sığınanlara fırsat vermemiş, halkı da bu insanlara yardım etmemeleri ve evlerinde gizlememeleri hususunda kesin bir dille uyarmıştır.⁴¹ Mekke'ye vali olarak atandığında, halka bir hutbe irad eden Hâlid, hilafet makamını övgüyle yücelttikten sonra, halkı bu yüce makama itaatten ayrılmamaya çağırmişti. Hatta o, Harem sınırları içindeki itaatsiz hayvanları dahi asacağı; zira halifenin emrinin uygulanmasından başka hiçbir yol kabul etmediğini beyan etmişti.⁴² Hâlid, bu konuşmasıyla, bir yandan Mekke'de yönetime karşı herhangi bir muhalefet hareketine göz açtırmayacağını belirterek devletine olan mutlak sadakatini ilan ederken, öte yandan valiliği sırasında takip edeceği siyaseti de daha baştan belli etmişti.

Hâlid b. Abdullah, bir başka hutbesinde Mekke halkına, Allah'ın halifesinin Allah'ın elçisinden daha üstün olduğunu; zira İbrahim Rabbinden su istediğinde ona acı bir su verildiğini, oysa halife ondan su istediğinde tatlı ve hoş bir su bahşedildiğini ifade etmişti. O, burada zezem ile Halife Velid b. Abdülmelik'in emriyle Hacûn tepesinde kazmış olduğu kuyudan çıkan suyu kıyaslamaktaydı.⁴³ Yine rivayete göre, Hâlid b. Abdullah Mekke'de bir kuyu kazdırmış ve bu kuyudaki suyun zezemden daha efdal olduğunu iddia etmiş, böylece halifeye bağlılık anlayışını ortaya koymuştu.⁴⁴ İbn Kesîr, bu konuya farklı bir yorum getirerek, Hâlid'in bu sözleriyle, halifenin rasulden üstün olduğu manasını kastetmemiş olması gerektiğini, onun küfür olan bu ifadeleri kullanacak bir adam olmadığını; bilakis onun dalaleti bastırmak, bidatleri yok etmek için canla başla çalıştığını ifade ettikten sonra, buna örnek olarak, Hâlid'in Ca'd b. Dirhem ve arkadaşlarını katletmesini gösterir.⁴⁵

Hâlid b. Abdullah, zındıklıkla hatta küfürle itham edilecek kadar yankı bulan bu tür söz ve davranışlarıyla temelde, halifeye olan bağlılığının karakterini ve derecesini gözler önüne sermektedir. Onun bu ifadeleri, itikadî bir mahiyet taşımamasının ötesinde, siyasî ve politik bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, bu rivayetler değerlendirilirken bu açıdan ele alınmalı; zahirî ifadelerle yetinerek itikadî boyutta değerlendirmelere gitmekten ziyade, ifadelerin arka planına vurgu yapılmalıdır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hâlid b. Abdullah'ın "kötü bir adam" olduğunu söyleyen kaynaklar, sebep olarak Hz. Ali hakkında çirkin ifadeler kullanmasını gösterir.⁴⁶ Bu bağlamda onun, sıkı bir nâsibî (Hz. Ali'ye buğzeden) olduğu da

⁴¹ Ya'kübi, *Tarih*, II, Beyrut 1960, II, 290; Taberî, *Tarih*, VI, 464.

⁴² Taberî, *Tarih*, VI, 464; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 554; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429.

⁴³ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429. Buranın suyu alınmıyor ve üstünlüğünün anlaşılması için zezemin yanında bir havuza boşaltılıyordu. Daha sonra bu su çekilmiş ve kurumuştur; şu anda ise nerede olduğu bilinmemektedir. (Taberî, *Tarih*, VI, 440; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 536).

⁴⁴ Ya'kübi, *Tarih*, II, 294; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 20.

⁴⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 21.

⁴⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429; Tarihu'l-İslâm, VII, 83; İbn Kesîr *el-Bidâye*, X, 20; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn fi Tarihi'l-Beledi'l-Emin*, (thk. Muhammed b. Ahmed Ata), I-VII, Beyrut 1998, IV, 16; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 102; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, (thk. Abdülkâdir el-Arnaût – Mahmud el-Arnaût), I-X, Beyrut 1989, II, 113.

söylenmiştir.⁴⁷

Hâlid'in Mekke valiliği, Velid'in vefatına kadar (96/715) sürmüştür; zira, hilafeti sorunlu bir şekilde devralan yeni halife Süleyman b. Abdülmelik, kendisini hilafetten uzaklaştıracak kararlar alan önceki halife Velid'in bütün valileriyle birlikte Hâlid'i de görevinden azletmiştir.⁴⁸ Bu değişim sürecinde Halife Süleyman'ın Hâlid'i bir süre görevde bıraktıktan sonra azlettiği de rivayet edilmektedir.⁴⁹

Hâlid, Mekke valiliği sırasında, kadınlarla erkeklerin düzenli bir şekilde tavafının temini⁵⁰, Kabe'yi tezyini, hac mevsimi ve Receb aylarında Safa ve Merve arasını kandillerle aydınlatma, Sekâbe dağındaki bir kaynaktan çıkan suyu borularla şehre ulaştırıp mermer bir çeşmeyle kullanıma hazır hale getirme,⁵¹ zemzem kuyusunun olduğu yere ilk kez bir kubbe yaptırma⁵² gibi bazı mühim hizmetler gerçekleştirmiştir.

Halife Süleyman tarafından azledilinceye kadar (96/715) görevde kalan Hâlid, vazifeden alındıktan sonra bir süre siyâsî inzivaya çekildi. Zira Halife Süleyman'dan sonra hilafete geçen Ömer b. Abdülaziz de onu herhangi bir göreve getirmede. Aynı şekilde Yezid b. Abdülmelik döneminde de resmî bir görev verilmeyen Hâlid, yaklaşık on yıl süren bu sessizlikten sonra, 105/724'te veya 106/725'te⁵³ Hişam b. Abdülmelik tarafından Irak valiliğine atanmak suretiyle yeniden idarî hayatta yerini almıştır.⁵⁴

B- İRAK VALİLİĞİNE GETİRİLMESİ

Hişam b. Abdülmelik, hilafeti devraldığında, ülkede özellikle Doğu vilayetlerinde aşırı Kaysî baskı sebebiyle ezilen Kelbîlerin huzursuzluğu hakimdi. Halife, bu duruma bir çözüm getirmek amacıyla, ilk iş olarak Kaysî icraatların en bariz uygulayıcısı olan Irak valisi Ömer b. Hubeyre'yi azlederek yerine, mensup olduğu kabile bakımından hiçbir iddiası olmayan bir ismi, Hâlid b. Abdullah'ı getirdi.⁵⁵

⁴⁷ Zehebî, *el-Mugnî fi'd-Duâfâ*, (thk. Nureddin İtr), II, Halep 1971, I, 203; *Tarihu'l-İslâm*, VII, 83.

⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 159; Taberî, *Tarih*, VI, 522; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 429; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17. Velid b. Abdülmelik hayattayken kardeşi Süleyman'ı veliahtlıktan azlederek oğlu Abdülaziz'i tayin etmek istemiş; onun bu girişimine, Haccâc ve Kuteybe b. Müslim'den başkası destek vermemişti. Velid arzusunu gerçekleştirilmeden vefat edip de Süleyman halife olunca, ilk iş olarak kendisini hilafetten uzaklaştırmaya çalışanlardan intikamını almaya başlamış; önceki valileri azletmiş, özellikle Haccâc yanlılarına baskı uygulamıştı. (Aycan, İrfan – Sarıçam, İbrahim, *Emeviler*, Ankara, 1993.s. 68-69).

⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, IX, 76; Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 257; İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, XVI, 138; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17.

⁵⁰ Ya'kübî, *Tarih*, II, 293; Mes'ûdî, *Mürâcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Kahire 1964, III, 184; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 15-16.

⁵¹ Ya'kübî, *Tarih*, II, 293; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 15-16.

⁵² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 60.

⁵³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159; Ya'kübî, *Tarih*, II, 294; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 17; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 102.

⁵⁴ Taberî, *Tarih*, VII, 26-28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 124; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 229; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 426; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 102.

⁵⁵ Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 98; Hawting, G. R., "Khalid b. 'Abd Allah al-Kasri", *El²*, Leiden 1978, IV, 926.

Hişam'ın, kabileler arası dengeyi sağlamak adına, güçlü bir kabileye mensup olmayan Hâlid'i Irak valisi olarak seçtiği şeklindeki açıklamaların yanı sıra, önceki dönemin ağır basan Kaysî politikalarından sonra, bu dengeyi Yemenilere ağırlık vermek suretiyle sağlamayı hedeflediği de söylenmektedir.⁵⁶ Buna göre Hişam'ın, Mudarlı bazı valileri azledip yerlerine Yemenli Hâlid ve kardeşi Esed'i tayin etmesi⁵⁷ bu durumun göstergesidir. İşte Hişam, Irak'ı kabile asabiyetinden kurtarmak üzere tarafgir olmayan, deha, tecrübe ve ciddiyet sahibi bir vali arıyordu ki, aradıklarını Hâlid'de buldu. Halife böylece, ezilen grup Yemenilere de itibarlarını iade etmeye çalışmaktaydı.⁵⁸

Hâlid b. Abdullah'ın, Hişam halife olduğunda yanına giderek ona, Yemenlilerin itaat ve bağlılığını anlattığı, bu konuşmanın ardından Hişam'ın onu Irak'a vali tayin ettiği de gelen rivayetler arasındadır.⁵⁹ Onun Irak valiliğine tayini hakkındaki bir diğer rivayete göre ise, Halife Yezid b. Abdülmelik, oğlu Velid'den önce kardeşi Hişam'ı veliaht tayin ettiği için pişmanlık duymuştu. Bu nedenle Hâlid'i, o sırada Cezîre'de bulunan Hişam'ın yanına göndererek ondan Hişam'ı veliahtlıktan vazgeçmesi hususunda ikna etmesini, kabul ederse Cezîre'nin her türlü idaresinin kendisine verileceğini söylemesini istedi. Hâlid bu teklifle Hişam'a gittiğinde bir yandan teklife sıcak bakan Hişam'ı, görevinin aksine, hilafetten vazgeçmemesi konusunda ikna ederken, öte yandan da Halife Yezid'i, Hişam'ı veliahtlıktan uzaklaştırırsa düşmanlarına fırsat tanımış olacağını söyleyerek fikrinden vazgeçirmiştir. Bu olaydan sonra Hâlid'e minnettar olan Hişam da, halife olduğunda onu Irak valiliğine getirmiştir.⁶⁰

Irak'a geldiğinde Basra'ya yerleşen Hâlid b. Abdullah, halifenin emri ile önceki vali Ömer b. Hubeyre'yi hesaba çekmiş, ona işkence etmiş ve bazı mallarına el koymuştur. Hâlid'in, hapisten kaçmayı başaran İbn Hubeyre'yi takip ettirmesi, onun, eski valilerine yapılanlardan zaten rahatsız olan Basra halkı bir tarafa, İbn Hubeyre'ye eman veren Halife Hişam'ı da kızdıran ilk icraatı olmuştur.⁶¹

Hâlid b. Abdullah, Irak valisi olduktan sonra, halifenin emriyle kardeşi Esed'i Horasan'a vali olarak göndermiştir.⁶² Esed burada Abbasi propagandacılarıyla

⁵⁶ Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), I-VI, İstanbul 1985, I, 429; Ferruh, Ömer, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1976, s. 174.

⁵⁷ Taberî, *Tarih*, VII, 26, 37; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 124, 131.

⁵⁸ Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001, s. 47.

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, VII, 26; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 124.

⁶⁰ Ya'kübi, *Tarih*, II, 313-314. Yezid b. Abdülmelik, halifeliği esnasında bazı problemlerin halinde, görüldüğü üzere Hâlid b. Abdullah'tan istifade cihetine gitmiştir. Bunlardan biri de, Kelbi/Yemenî unsuru arkasına alarak ayaklanan Yezid b. Mühelleb isyanının durdurulması olayıdır. Muhtemelen halife, Hâlid'den Yemenliler nezdinde itibarı olduğuna, dolayısıyla bu konuda Yemenliler üzerinde etkili olacağına inanmaktaydı. Ancak Hâlid ve beraberindekiler Yezid b. Mühelleb ile görüşmek için henüz yola çıkmışlardı ki, isyanın kanlı bir şekilde çoktan başlamış olduğu ihbarını aldılar. Böylece, bu elçilik girişimi daha başlamadan sona erdi. (İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IIV, 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 72).

⁶¹ Belâzürî, *Ensâbu'l-Esrâf*, IX, 35-37; İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, I-VII, Kahire 1956, II, 185-186. Hişam, Ömer b. Hubeyre'yi azletmesinin ardından onu affettiğini, Hâlid veya bir başkası tarafından kendisine dokunulmayacağını açıklamış ve Kaysilerin memnuniyetini kazanmıştı. (İbn Abdірabbih, *el-İkdü'l-Ferid*, II, 186).

⁶² Belâzürî, *Fütühu'l-Büldân*, (thk. Abdullah Enis Tübbâ-Ömer Enis Tübbâ), Beyrut 1987, s. 601; Taberî, *Tarih*, VII, 37-39; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 131.

şiddetli mücadelelere girişmiş, asileri öldürmekten çekinmemiştir. Esed ayrıca, Toharistan, Gur, Huttel halklarıyla ve Türk hakanlarıyla da savaşmış ve bol ganimetler elde etmiştir. Ancak Horasan'a döndüğünde kabileciliğe kapılarak asker arasında fitneye sebep olduğu ve bazı ileri gelenleri tahkir ettiği gibi gerekçelerle Hişam'ın emri üzerine, ağabeyi Hâlid tarafından görevden alınmıştır.⁶³

Görevinden azledilen Esed, bir süre sonra ikinci kez Hişam tarafından Horasan valiliğine getirilmiştir (117/735). Hişam, Hâlid'e Horasan valilerinin bazı başarısızlık veya yetersizliklerinden dolayı, tecrübeli Esed'i bir an önce Horasan'a göndermesini emretmiştir. Bölgeye gelir gelmez, uzun süredir Emevî valilerini uğraştıran Haris b. Süreyc'i, işgal ettiği topraklardan çekilmek zorunda bırakan, Horasan'ı içeriden ve dışarıdan emniyete almak isteyen Esed, Huttel ve Toharistan'ı fethettikten bir yıl sonra (120/738) vefat etmiştir.⁶⁴

İdare bölgesinde herhangi bir karışıklığa mahal vermek istemeyen Hâlid ise, valiliğinin son yıllarına doğru, tecsîm ve tenâsüh gibi aşırı fikirleriyle tanınan Muğîre b. Said, Beyan b. Sem'an ve yandaşlarına fırsat vermeyerek onları yakalayıp öldürmüştür (119/737).⁶⁵

Hâlid b. Abdullah'ın, sapkın fikirleri olduğu gerekçesiyle ortadan kaldırdığı bir diğer kişi de Ca'd b. Dirhem'dir. Ca'd, son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in hocası olup, Allah'ın sıfatlarının olmadığı, Kur'an'ın mahluk olduğu, Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edinmeyip Hz. Musa ile de konuşmadığı gibi görüşlerini yaymaktaydı. Bu durum karşısında Halife Hişam, Hâlid'e Ca'd'ı yakalamasını ve derhal öldürmesini emretti; Hâlid de Ca'd'ı yakalayıp tutuklattı, infazını bir süre geciktirdiyse de, Hişam'ın yeni bir emri üzerine onu öldürttü.⁶⁶

Yine Hâlid'in Irak valiliği esnasında, Horasan'da Hıdâş adlı bir isyancı ortaya çıkmış, Muhammed b. Ali adına başlattığı isyan davetini, zamanla kendi görüşleri etrafında toplanma propagandasına dönüştürmüştür. Hıdâş, haramları helal sayıyor, bilinen şekliyle namaz, oruç, hac diye bir şey olmadığını, tüm bu ibadetlerin aslının imama yönelmek olduğunu savunuyordu. Bütün bunları öğrenen Esed b. Abdullah, kardeşi Hâlid'in siyasetini takip ederek Hıdâş'ı öldürtmüştür.⁶⁷

Hâlid b. Abdullah valiliği döneminde Behlül b. Bişr, Vezir es-Sahtiyânî, Sahârî b. Şebîb gibi Haricîleri de bertaraf etmiştir. Bunlar arasında özellikle Hîre'de Hâlid'e karşı ayaklanan Vezir es-Sahtiyânî, geçtiği her yeri yakıp yıkmış,

⁶³ Taberî, *Tarih*, VII, 37-47, 139 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 142-143.

⁶⁴ Taberî, *Tarih*, VII, 47 vd., 139 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 142 vd.

⁶⁵ Taberî, *Tarih*, VII, 128-130; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 207-208; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 426; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 42. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Muğîre b. Said'in isyan hareketini duyduğunda minberde bulunan Hâlid'in son derece dehşet ve hayrete düştüğünü ve "Bana yemek için su verin" dediğini anlatan ve onu insanların en korkağı olarak niteleyen bir rivayet nakleder. (*el-Ağânî*, XXV, 8709; Bu rivayet için ayrıca krş. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Mısır 1925-1930, I, 165; Müberred, *el-Kâmil*, (thk. M. Ebü'l-Fazl İbrahim), I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kahire, ts., I/31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V/208). Ancak bu rivayet, William F. Tucker'ın da belirttiği gibi "Irak'ta geniş ölçüde nefret edilen Emevilere sadakatinden dolayı Hâlid'i küçük görme teşebbüsüdür. (Tucker, William F., "Âsiler ve Gnostikler: el-Muğîre ibn Sa'id ve Muğîriyye", (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), *AÜİF İslam İlimleri Ens. Dergisi*, V (1982), s. 204).

⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 300; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 432-433; Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 19; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 102.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 218-219; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 326.

insanları öldürüp beytülmalî gasp etmişti. Hâlid, ele geçirdiği isyancıyı, hoşuna giden bazı konuşmalarından dolayı öldürmemiş, hatta onunla gece sohbetleri yapar olmuştu. Hişam'a haber verilmekte gecikilmeyen bu durum karşısında Hişam, Hâlid'e ısrarla mektuplar göndermiş, başka yolu kalmayan Hâlid de sonunda Vezir es-Sahtiyânî ve arkadaşlarını öldürmüştü.⁶⁸

Özellikle iktisadî açıdan bölgeye en müreffeh yıllarını yaşatan Hâlid'in icraatları arasında, Ziyad b. Ebîh'in Kûfe Camii'nde yaptırdığı maksureyi yenilemesi,⁶⁹ Kûfe Köprüsünü tamir ettirmesi, Câmî ve Mübarek başta olmak üzere birçok kanal açtırması sayılabilir.⁷⁰ Hâlid ayrıca, Dicle üzerinde de bir köprü yaptırmış ancak kısa sürede yıkılan bu köprüünün faturası kendi cebinden çıkmıştır.⁷¹ Sikke darbı ve ayarı konularında Hişam b. Abdülmelik'in de emri ile sıkı bir politika takip eden Hâlid, Vasıt dışında bütün şehirlerde sikke darbını sona erdirdi. Bu konuda hile veya dolandırıcılık yapanları sert bir şekilde cezalandırdı. Sadece Vasıt'ta basımına izin verilen sikke büyütüldü. Bu değerli sikkelere, Hâlid'e nisbetle, "Derâhim-i Hâlidiyye" adı verildi ve uzun süre dirhemler onun sikkeleri üzerine basıldı.⁷²

Hâlid, asıl şöhretini Haccâc tarafından daha önce başlatılmış olan, bölgenin imar ve islah işlerini devam ettirmekle kazanmıştı.⁷³ Kûfe'de dükkanlar yaptırmaması, pazarlar, çarşılar, köprüler ve kanallar inşa ettirmesi gibi imar faaliyetlerinin yanı sıra, ziraî islahatlara da önem vermiş;⁷⁴ bataklıkların kurutulmasıyla geniş tarım alanları elde edilmesi ve gelirlerin iyice artması hem Irak'ı hem de Hâlid'i kalkındırmıştı. Bu refahı arkadaşları, akrabaları ve halkı arasında taksim eden Hâlid, Hişam'a da büyük meblağlar göndermekte, böylece halifeyi memnun etmekteydi.⁷⁵ Ancak bu memnuniyet Hâlid'in büyük meblağlara ulaşan geliri nedeniyle zamanla kıskançlığa dönüştü ve azlini hazırlayan önemli sebeplerden biri oldu.⁷⁶

Hâlid b. Abdullah, 15 yıl kadar süren Irak valiliği süresince⁷⁷, Vasıt merkez olmak üzere bölgeyi kararlılıkla idare etmeyi başarmıştı. Nitekim yönetimi boyunca Irak'ta göze çarpan istikrar, bu başarının delili olmuştur.⁷⁸ O, kendi başına hareket ederek halifeye en az danışan valiler arasında, Ziyad b. Ebîh, Haccâc b. Yusuf, Ömer b. Hubeyre gibi isimler içerisinde zikredilmektedir.⁷⁹ Bütün düşmanlarına rağmen Irak'ta, Haccâc'dan sonra en uzun süre valilik yapmayı başaran Hâlid⁸⁰, güvenilir, övgüye layık⁸¹, alçak gönüllü, yüce bir insan⁸² olarak nite-

⁶⁸ Taberî, *Tarih*, VII, 130; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 209-213.

⁶⁹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 507.

⁷⁰ Belâzürî, *Fütûh*, s. 402, 408.

⁷¹ Belâzürî, *Fütûh*, s. 408-409.

⁷² Belâzürî, *Fütûh*, s. 687.

⁷³ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 98.

⁷⁴ Belâzürî, *Fütûh*, s. 410.

⁷⁵ Atçeken, *Hişam b. Abdülmelik*, s. 49-50.

⁷⁶ Hawting, "Khalid b. 'Abd Allah al-Kasri", *El²*, IV, 926.

⁷⁷ Hâlid el-Kasrî'nin 15 yıl gibi uzun süreli valiliğine rağmen bu döneme dair bilgiler oldukça sınırlıdır. (Hawting, "Khalid b. Abdullah al-Qasri", *El²*, IV, 926).

⁷⁸ Shaban, M. A., *Islamic History A New Interpretation (600-750)*, Cambridge 1971, s. 142.

⁷⁹ Atçeken, *Hişam b. Abdülmelik*, s. 37.

⁸⁰ Ferruh, Ömer, *Tarihu Sadri'l-İslâm*, 175.

⁸¹ İbn Asâkir, *Tarihu Dimesk*, XVI, 140; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 425; *el-İber fi Haberi men Gaber*, (thk. Muhammed es-Said b. Beysûnî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I, 124.

lenişinin yanı sıra, açık sözlü, fesahat ve belagat sahibi, cömert ve bolca ihsanlarda bulunan bir vali idi.⁸³ Nitekim onun her gün 36.000 bedevîyi doyurduğu rivayet edilmektedir.⁸⁴ Ayrıca o, şairleri toplar, şiir meclisleri kurar ve güzel şiirlerle, övgülere karşılık büyük hediyeler ikram ederdi.⁸⁵

C) İRAK VALİLİĞİNDEN AZLİ VE ÖLÜMÜ

120/738 senesi girdiğinde, Halife Hişam b. Abdülmelik, Hâlid'i bütün görevlerinden azletmiştir.⁸⁶ Onun halifenin hoşuna gitmeyen bazı söz ve davranışları, kabilecilik yaptığı iddiası, giderek artan servetinin halifeyi rahatsız edecek boyutlara ulaşması, Irak'tan azledilmesini isteyen bazı kimselerin çabaları, dolayısıyla her yaptığının veya söylediğinin Hişam'a ihbar edilmesi gibi sebepler bunda etkili olmuştur.

Hâlid b. Abdullah, kendisinden beklendiği gibi tarafsız bir yönetim sergilemeye çalıştı, ancak önceki vali Ömer b. Hubeyre'nin aşırı Kaysî uygulamalarından sonra onun bu denge politikası, bölgede çoğunluğu ellerinde bulunduran Kaysilerin kolay razı olacağı bir şey değildi.⁸⁷ Üstelik Kaysiler, kendilerini el üstünde tutan Ömer b. Hubeyre'nin yerine Irak'a atanan Hâlid'i, valilerini hak ettiği yerden uzaklaştıran bir Yemenî olarak görüyorlardı.⁸⁸ Bu nedenle, kendileri gibi düşünen başka kimselerin de desteğiyle, Hâlid'i, Yemenlilerin tarafını tuttuğu gerekçesiyle Halife Hişam'a şikayet ettiler; Hişam da sonunda 15 yıl kendisine valilik yapan Hâlid'i azletmek durumunda kaldı.⁸⁹

Hâlid b. Abdullah, annesinin Hıristiyan olması, annesi için bir kilise yaptırması⁹⁰, Yahudilerin sinagog inşa etmelerine izin vermesi, Zerdüştleri bazı devlet görevlerine getirmesi, gayri müslim erkeklerin Müslüman kadınları rahatsız etmelerine göz yumması gibi nedenlerle ağır eleştirilere maruz kalmış ve zındıklıkla itham edilmiş⁹¹; ayrıca devlet mallarını cömertçe harcama ve hazineden zimmetine para geçirmekle de suçlanmış, bu nedenle çetin soruşturmalar geçirmiştir.⁹²

⁸² Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 425.

⁸³ İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 127, İbn Abdirabbih, *el-Ikdü'l-Ferid*, I, 229; IV, 149; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 227; Fâsî, *el-Ikdü's-Semîn*, IV, 19.

⁸⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 427; *Tarihu'l-İslâm*, VII, s. 83; Fâsî, *el-Ikdü's-Semîn*, IV, 19.

⁸⁵ Fâsî, *el-Ikdü's-Semîn*, IV, 20.

⁸⁶ Taberî, *Tarih*, VII, 254-261.

⁸⁷ Apak, Adem, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004, s. 217-218.

⁸⁸ Zetterstéen, K. V., "Hâlid", *İA*, İstanbul 1993, V, 142. Zetterstéen, daha baştan kendini gösteren bu tavrın tarafsız kalma gayretine rağmen Hâlid'i de zamanla denge siyasetini terk ederek Yemenîlerle yakınlaşmaya sevk ettiğini söyler. Ancak genel olarak bakıldığında Hâlid'in tarafsız bir yönetim sergilediği söylenebilir.

⁸⁹ Taberî, *Tarih*, VII, 254-261.

⁹⁰ Rivayete göre Hâlid, annesini Müslüman olmaya davete etmiş; ancak annesi bunu reddetmiştir. Yine Hâlid'in zikredilen kiliseyi bizzat yaptırmadığı, annesinin Hâlid'in gönderdiği maişetle yaptırdığı da rivayet edilir. (Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IX, 63). Ayrıca bu kilise "Hâlid kilisesi" olarak anılmakta olup yanına yine Hâlid tarafından bir de meyhane yaptırılmıştı. Kilise daha sonra uzun yıllar postane olarak kullanılmıştır. (Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1975, I, 532).

⁹¹ M. A. Şaban'a göre, "Onun bu liberal tavrı, düşmanları tarafından kendisine yönelik abartılı itham ve saldırıların kapısını açmıştır." (*Islamic History*, s. 142).

⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IX, 60, 90, 95-96; Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 319-320; Taberî, *Tarih*, VII, 259-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 279.

Hâlid b. Abdullah, her ne kadar zındıklıkla itham edilse de, onun, sapkın görüşlerle halkı huzursuz edenlere göz açtırmadığı da bir gerçektir.⁹³ Nitekim daha önce de işaret edildiği gibi Mugîre b. Said, Beyan b. Semân ve Ca'd b. Dirhem gibi dinde aşırı görüşlere sahip kimseler Hâlid tarafından öldürülmüşlerdir.

Ahmet Cevdet Paşa eserinde, Hâlid'in görevden alınış sürecini anlatırken, "Haccâc-ı Sâni" Hâlid'in zulmünden dolayı Kûfe ve Musul eyaletlerinde Haricîlerin isyan çıkardıklarını; her ne kadar sindirilseler de, devletin pek çok askerinin de öldüğünü belirttikten sonra, aslında, Hâlid'in tüm bu icraatları nedeniyle değil, kibir ve büyülenmesinin halifenin tahammül edemeyeceği boyutlara ulaşmasından dolayı azledildiğini zikretmektedir.⁹⁴

Hâlid b. Abdullah, bir yandan Irak'ı kalkındırırken, öte yandan kendisi de göze batacak kadar zenginleşmişti. Rakipleri onu, devlet malını zimmetine geçirmekle itham ederek Hâlid'in toplum nezdindeki itibarını sarsmakta zorlanmadılar.⁹⁵ Hem halk hem de Halife Hişam, valisi Hâlid'in bu kadar çok servet edinmiş olmasından rahatsız olmakta; Hâlid ise Hişam hakkında ileri geri konuşmaktan kaçınmamaktaydı.⁹⁶ Bu güvensizlik ortamında, bazı adamları Hâlid'e, malını Hişam'a arz etmesini, zira Hişam'ın bundan hoşnut olacağını söyledilerse de, artık Hişam'ın kendisi hakkında tavır değiştirdiği haberini alan Hâlid, bu teklife sıcak bakmamıştır. Tüm bunlar olurken bir yandan da Hişam'ın kulağına, Hâlid'in söylemiş olduğu cüretkâr sözler gelmeye devam etmekteydi; örneğin, Hâlid, kendi oğlunun halifenin kardeşi Mesleme b. Abdilmelik'ten aşağı olmadığını veya Irak valiliğinin kendisi için bir şeref olmadığını açıkça söylemekten geri durmuyordu. Hişam, bu süreçte Hâlid'e sürekli mektuplar yazmakta, onu ikaz etmekteydi. Bu mektuplardan birinde halife ona, "Demek, Irak valiliği benim için bir şeref değil demişsin; ey İbnü'l-Lahnâ (Sünnetsiz kadının oğlu)! Irak senin için nasıl bir şeref olmaz; halbuki sen, zelil ve az olan Becile soyundansın; eminim, sana ilk gelen küçük bir Kureyşli bile senin ellerini boynuna bağlayacaktır." diyordu.⁹⁷ Böylece Hâlid, Kureyşlilerin tepkisini çekmesinin yanı sıra, azlini isteyen düşmanlarına da fırsat vermiş oluyordu. Nitekim Hâlid'in, muhalifleri ve düşmanları tarafından hazırlanan bir komplo sonucu görevden alındığı da belirtilmektedir.⁹⁸

Neticede, Hâlid b. Abdullah'ın yapıp ettiklerini Hişam'a şikâyet edenlerin

⁹³ Atçeken, *Hişam b. Abdülmelik*, s. 52.

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, I-III, İstanbul 1331, I, 724. Hâlid ve kardeşi Esed'in halka zulmettikleri şeklinde benzer bir açıklama, Wellhausen'in eserinde de bulunmaktadır. (*Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 158). Ancak Haricîler giriştikleri isyan hareketinin gerekçesi olarak Hâlid'in mescitleri yıkıp kiliseler inşa ettirmesi, Mecusileri Müslümanlardan üstün tutması, ehl-i zimmeyi Müslüman kadınlarla evlendirmesi gibi dinî sebepleri göstermişlerdir. Bkz. Taberî, *Tarih*, VII, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 210.

⁹⁵ Abdülkerim Özeydin, "Hâlid b. Abdullah", *DİA*, XV, 282. Rivayetlere göre Hâlid'n yıllık geliri 13 (İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 325), 20 (Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, IX, 98; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 220), hatta 100 milyon dirheme ulaşmaktaydı. (İbn Asâkir, *Tarihu Dimeşk*, XVI, 144; Zehebî, *Tarihu'l-İslâm*, VII, 83).

⁹⁶ Taberî, *Tarih*, VII, 143; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 200; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 103; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 431.

⁹⁷ Taberî, *Tarih*, VII, 143-146; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 200; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 219-221.

⁹⁸ Abdülkerim Özeydin, "Hâlid b. Abdullah", *DİA*, XV, 282.

yanı sıra, Hâlid'in de Hişam hakkında ileri geri konuşması, aradaki gerginliği son noktaya ulaştırmıştı. Bütün bu olanlardan sonra Halife Hişam, Hâlid'i azletmeye karar verdi; ancak bu kararını gizli tutarak, Yemen valisi Yusuf b. Ömer'e gönderdiği bir mektupla onu Irak'a vali tayin ettiğini ve oraya giderek Hâlid ve valilerini hesaba çekmesini emretti.⁹⁹ Bu arada yeni tayini haber alan, Hâlid'in Kûfe'deki vekili Tarık, Vasıt'taki Hâlid'in yanına gelerek durumu anlatmış ve bir çare olarak, edindikleri malları Hişam'a vererek onun gönlünü yeniden almayı teklif etmişse de, Hâlid "Eğer onlara bir şey verip de geri dönersem bu bana yakışmaz." demişti. Tarık'ın, "O halde bu birbirimizi son görüşümüz." dediği bu konuşmanın ardından Tarık Kûfe'ye, Hâlid ise Hamme'ye gitti. Bir süre sonra da korktukları başlarına geldi ve her ikisi de yeni vali Yusuf b. Ömer tarafından yakalanıp hapse atıldılar.¹⁰⁰ Oğlu Yezid, kardeşi İsmail, kardeşinin oğlu Münzir b. Esed gibi ailesi ve yakın adamlarıyla birlikte 18 ay kadar tutuklu kalan Hâlid,¹⁰¹ serbest kaldıktan sonra Rusafe'ye giderek halife ile görüşmek istediye de kendisine izin verilmedi.¹⁰² Bir süre burada kalan daha sonra Şam'a, oradan da Saife'ye geçen Hâlid'i burada da düşmanları rahat bırakmadı ve hakkında yeni suçlamalar ortaya atıldı. Şöyle ki, İbnü'l-Amerres adlı bir kişi, Şam civarında her gece yangınlar çıkarıyor ve hırsızlık yapıyordu. Bu sıralarda kız kardeşi ve çocuklarıyla birlikte Hâlid, Bizans'tan gelebilecek taciz saldırılarına karşı koyabilmek için sahilde bulunuyorlardı. Vali Külsüm b. İyaz Şam'daki bu yangınlardan Hâlid ve adamlarını sorumlu tutarak halifeye şikâyetle bulunmuş; sonra da Hâlid'i ve ailesini hapsedmiştir. Ancak daha sonra masum oldukları anlaşılınca onları serbest bırakmıştır. Sürekli bir takım suçlamalarla hapse atılan, baskı ve işkenceye maruz kalan Hâlid, bunların olmasına izin veren halife hakkında hayli ağır sözler sarfetmiştir. Öyle ki Hâlid, halifeye gözdağı verircesine, üzerine gelmeye devam ederse, Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas adına propagandaya başlayacağını dahi açıkça söyleydiyse de, Halife Hişam, "Ebu'l-Heyssem bunamış!" demekle yetinmiştir.¹⁰³

Görünen o ki, Hâlid b. Abdullah maruz kaldığı muamelelerin verdiği bıkkınlıkla, böyle giderse devlete karşı isyancılarla işbirliği yapacağını haykırmasın rağmen, Halife Hişam, eski sadık valisi Hâlid'in sadakatinden yine emindi. Bu beyanları da kızgınlık ve bunamışlık sonucu ortaya çıkan ifadeler olarak algılamaktaydı. Nitekim zaman, Hişam'ın bu kanaatinde yanılmadığını ispatlamış; müteakip halife II. Velid'in hilafetten düşürülmesi için toplanan Yemenlilerle işbirliği yapmaktan kaçınmış ve onun suikaste uğramasını engellemeye çalışmıştır.

Hâlid b. Abdullah'ın suçlandığı konular arasında, Haşimîlerle ilişki içinde ol-

⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 174; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 201; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 229.

¹⁰⁰ Taberî, *Tarih*, VII, 147 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 221-223.

¹⁰¹ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 317; Taberî, *Tarih*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 276. Rivayete göre, Yusuf, edindiği muazzam servet hakkında Hâlid'i sorgulama amacıyla Hişam'dan, ona işkence ederek konuşturmak için izin istemişti. Yusuf'a bir defalığına izin veren Hişam, eğer Hâlid'e bir zarar verirse onu öldürmekle tehdit etmişti. (Taberî, *Tarih*, VII, 254; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 276; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 431).

¹⁰² Taberî, *Tarih*, VII, 254-255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 276 vd.

¹⁰³ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 317; Taberî, *Tarih*, VII, 255-256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 276.

duğu ve onlara iyilik ettiği iddiaları da vardır. Hâlid'in Zeyd b. Ali'ye yardımlarda bulunduğu dair gelen haberlere göre, Zeyd b. Ali birkaç arkadaşıyla beraber Irak'ta bulunan Hâlid'e gelmiş, Hâlid kendilerine hediyeler ve bir de arazi vermişti. Yusuf b. Ömer vali olunca bu durumu Hişam'a bildirmiş, bunun üzerine Zeyd ve arkadaşları, Hişam tarafından hesaba çekilmiş ve arazi işinin uydurma olduğu ortaya çıkmıştı.¹⁰⁴

Aynı konudaki bir başka rivayete göre ise Hâlid b. Abdullah, Zeyd ve arkadaşlarına bazı emanet mallar vermiş, Yusuf da bunu halifeye haber verince halife iki tarafın yüzleştirilmesini emretmişti. Sorgulama esnasında Zeyd, ecdadına küfreden¹⁰⁵ birinden nasıl emanet kabul etmiş olabileceğini söylemiş, Hâlid de bu iddianın yalan olduğunu beyan etmişti.¹⁰⁶

Muhtemelen, bir yandan Hâlid b. Abdullah'tan, diğer yandan Zeyd b. Ali'den kurtulmak isteyen bazı kimseler, böyle bir iddia üzerinden her ikisini de bertaraf etmeye çalışmaktaydı. Zira bu durumda Zeyd, devlete isyan etmeye hazırlanan bir Şîi lider konumunda iken, Hâlid de bir asiye yardım eden vali görünümündeydi. Aslında Halife Hişam, tüm bu gelişmelere rağmen, pek çok defa Hâlid'in sadakatinden şüphesi olmadığını açıkça dile getirmişti.¹⁰⁷ Yeni vali Yusuf ise adeta bunun aksini ispatlamak için hiçbir fırsatı kaçırmak istemiyordu. Öyle ki, Zeyd b. Ali öldürüldüğünde, Yusuf, Hişam'a mektup yazarak, hilafette gözü olan Hâşimoğullarının Hâlid sayesinde geçimini sağladığını, Hâlid'in vali iken onlara bolca mal verdiğini; dolayısıyla Zeyd b. Ali isyanının Hâlid sayesinde ortaya çıktığını ifade etmekteydi.¹⁰⁸

Hâlid b. Abdullah, azlinden sonra Hişam vefat edip de Velid b. Yezid halife oluncaya dek Şam'da kalıp sahilde birçok gazaya katıldı.¹⁰⁹ Yeni halife II. Velid ise, hesabına geçirdiği iddia edilen para ve isyan hazırlığı içinde olduğu söylenen oğlu Yezid'in nerelerde olduğu hakkında Hâlid'i sorguladıysa da, bir sonuç elde edemeyince, onu, belki de en ağır şekilde cezalandırdı; Hâlid için bu ceza, adeta yakasından düşmeyen Yusuf b. Ömer'e satılmaktı. Yusuf da Hâlid'i konuşturmayı başaramayınca, onu, bacaklarını kırdırmak gibi türlü işkencelere maruz bıraktıktan sonra nihayet göğsünü testere ile yarmak suretiyle öldürmüştür.¹¹⁰ Bu sırada yaklaşık 60 yaşında olan Hâlid'in, işkence sırasında giydirildiği abası ile Hîre'de defnedildiği belirtilmektedir (126/743).¹¹¹

Hâlid b. Abdullah'ın öldürülmesi hususunda şöyle bir rivayet de aktarılmaktadır: II. Velid'in, III. Yezid tarafından hilafetten uzaklaştırılması sürecinde, Hâlid

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, VII, 162 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 229.

¹⁰⁵ Hâlid, Mekke valisi iken hutbelerinde, Hz. Ali'ye lanet okuyan ilk kişi idi. (Fâsî, *el-İkdü's-Semîn*, IV, 16).

¹⁰⁶ Taberî, *Tarih*, VII, 162 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 229-230.

¹⁰⁷ Nitekim bu noktada, Zeyd'in isyana yönelik saik ve planlarından haberdar olan Halife Hişam'ın onun niyetleri hakkında daha fazla bilgiye ulaşmak için bu borç iddiasını bahane ettiği de düşünülebilir. (Lalani, Arzina R., *Early Shi'i Thought*, I. B. Taurus, London-New York 2000, s. 47).

¹⁰⁸ Taberî, *Tarih*, VII, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 276; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 106.

¹⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 105; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 431.

¹¹⁰ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 319-320; Taberî, *Tarih*, VII, 259-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 279; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 229; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 432; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 21; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 102.

¹¹¹ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 319-320; Taberî, *Tarih*, VII, 259-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 279.

ve çocuklarından III. Yezid'e biat etmesi istenmişti. Hâlid ise, arkasında namaz kılmayacağı, şahadetini kabul etmeyeceği birine biat da edemeyeceğini söyleyerek daveti reddetmişti. Bu da II. Velid'den hoşnut olmayan ve III. Yezid'in halife olmasını isteyen Yemenlileri kızdırmıştı. Bu esnada II. Velid hacca gitmeye niyetlendi, Hâlid ise onun yolda öldürülmesinden korkarak gitmesine engel oldu ve II. Velid'e olup bitenleri anlatmaya çalıştı. Buna karşın II. Velid ise, kendisini uyarılmış olsa da isyancıların adlarını vermeyen Hâlid'i hapsedti; Irak'a ait malların hesabını sordu, sonra da 50 milyon dirhem karşılığında Yusuf'a sattı.¹¹² Yusuf da onu Irak'a götürdü. Yemenlilerin bu olup bitenlere rağmen Hâlid'e yardım etmeyişleri ile ilgili, Halife II. Velid'in ağzından bile onları kınayan bir şiir dökülmüştü.¹¹³

Hâlid b. Abdullah'ın evi, Şam'da, Merbaatü'l-kaz'da olup, bugün "Dârü's-şerîf el-Yezidî" diye bilinmektedir.¹¹⁴ Hâlid b. Abdullah, aynı zamanda bir hadis ravisi olup¹¹⁵, kendisinden hadis rivayet edilmiştir. Hâlid'den hadis rivayet edenler arasında İsmail b. Evsat, İsmail b. Ebî Hâlid, Habîb b. Ebî Habîb, Humeyd et-Tavil gibi isimler zikredilebilir.¹¹⁶ Abd b. Humeyd ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'lerinde ve Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'inde, Hâlid b. Abdullah'ın dedesinden rivayet ettiği bir hadis bulunmaktadır.¹¹⁷

D- ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ GELİŞMELER

Velid b. Yezid'in, Kaysî politikası sonucu Yemenlileri devlet yönetiminden uzaklaştırması, baskı altında bırakması ve son olarak da onların lider olarak gördükleri Hâlid'i öldürmesi, Yemenlilerin devlete karşı kızgınlığını iyice arttırdı; öyle ki onlar, halifeyi öldürme planları yapmaya başladılar. Taraftar bulmaları ise zor olmadı, zira halk, halifenin idaresinden zaten hoşnut değildi. Çünkü II. Velid devlet başkanlığını devraldıktan sonra, gençliğini geçirdiği çöle dönerek sarayında sorumsuzca yaşamaya başlamıştı. Zamanını eğlence, at yarışları ve av partileriyle geçiren II. Velid, bu hayat tarzı ile de hazinedeki parayı çabucak tüketmişti. Böylece, mevcut iktidarı bertaraf etmek amacıyla ayaklanan Yemeniler, 126/743 senesinde II. Velid'i öldürüp, III. Yezid'e biat ettiler.¹¹⁸

¹¹² Valilerin bu şekilde zillete düşürülmesi, hakaret ve işkencenin yanı sıra köle gibi satılarak cezalandırılması, Emevî devletinin çöküşünü tetikleyen en önemli sebeplerdendir. (Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 104).

¹¹³ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 320; Taberî, *Tarih*, VII, 232-236; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 281-282; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 430; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 21. Dineverî'de geçen rivayete göre, bu sözleri ile kendilerini kınayan halife Velid'e kızarak harekete geçen Yemenlilerin haberlerini alan Velid, tedbir veya gözdağı olarak Muhammed b. Hâlid'i hapse attırdı; ancak halifeyle yaptıkları savaşta galip gelen Yemenliler, Muhammed b. Hâlid'i hapisten çıkardıkları ve reisleri ilan ettikten sonra Velid'in sarayına giderek onu katlettiler, ardından da Yezid b. Velid adına biat almaya başladılar. (*Ahbâru't-Tivâl*, s. 321).

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 20.

¹¹⁵ Hâlid, İbn Hibbân'ın *Kitabu's-Sikât*'ında zikredilen isimler arasındadır. (*Kitabu's-Sikât*, I-IX, Haydarâbâd 1973, VI, 256).

¹¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâm*, V, 425; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 20; Fâsî, *el-İkdu's-Semîn*, IV, 20; İbn Hacer, *Tehzib*, III, 101.

¹¹⁷ Abd b. Humeyd, *Müsned*, (thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâi-Mahmud es-Saidî), Kahire 1988, s. 161; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut tsz., IV, 70; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdi b. Abdülmeccid es-Selefi), I-XXV, Mavsıl 1983, XXII, 238.

¹¹⁸ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 321; Taberî, *Tarih*, VII, 234 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 283-286.

III. Yezid'in II. Velid'i bir ihtilal sonucu hilafetten uzaklaştırmasıyla gerçekleşen darbe hareketi başka darbeleri tetiklemiş, sonraki yıllarda Mervan b. Muhammed'in İbrahim b. Velid'i devirmesi ile devam etmiştir.¹¹⁹ İbrahim, kendisine biat etmeyen ve katledilen Halife II. Velid ve oğullarının hakkını arama bahanesiyle yola çıkan Mervan'ın iktidara yönelik hareketini haber aldığı anda bazı adamlarını toplantıya çağırdı. Bu kimseler arasında katledilen vali Hâlid'in oğlu Yezid de vardı. Yezid'in önerisi ve hilafeti ele geçirdikleri takdirde öldürülecekleri korkusu ile II. Velid'in oğulları ve onlarla birlikte Hâlid'in katili Yusuf b. Ömer de öldürüldü.¹²⁰ Neticede bölge bölge idareyi ele alan Mervan da kendinden öncekiler gibi iktidarını bir grubun (Kaysilerin) desteğiyle devam ettirmeye çalıştı ve muhalif grup Kelbilerin peşine düştü. Bu esnada, Şam halkı Yezid b. Hâlid'i lider ilan ederek bir isyan hareketi başlattılarsa da, Mervan'ın askerlerinin hezimetine uğradılar; içlerinde Yezid b. Hâlid'in de bulunduğu pek çok kişi öldürüldü.¹²¹

Mervan Şam'a girdiğinde orada bulunan (Hâlid b. Abdullah'ın kardeşi) İsmail b. Abdullah ise Kûfe'ye kaçtı; İbrahim b. Velid'in ağzından uydurma bir mektup yazarak vali sıfatıyla Yemenlileri etrafında topladı. Bu sırada Şiiler, Kûfe halkını Abdullah b. Muâviye'ye biata davet etmekteydi. İktidara karşı girişilen bu muhalefet hareketinin liderine biat eden hükümet karşıtları arasında İsmail b. Abdullah da vardı.¹²²

Mervan biat almak üzere Şam'a girdiğinde, orada bulunan Hâlid b. Abdullah'ın oğlu Muhammed de, Mervan'dan kaçarak Kûfe'ye gitmiş,¹²³ etrafında toplanan Yemenlilerle birlikte, halkı Abbasiler'e biata davet etmeye başlamıştı.¹²⁴ Nitekim Muhammed, 132/749 senesinde, Kûfe'de siyahlar giyerek ayaklanmış ve vali konağını basmıştı.¹²⁵ Başka bir rivayete göre ise Muhammed b. Hâlid, Kûfe'de bulunan ve "Âl-i Muhammed'in veziri" olarak biat edilen Ebû Seleme tarafından Kûfe'ye amil tayin edilmiş; dolayısıyla Ebu'l-Abbas es-Seffah buraya gelinceye kadar Muhammed'e "emir" denilmişti.¹²⁶

Görüldüğü üzere, Emevî halifelerinin kendilerine uyguladığı baskıya tahammülleri kalmayan diğer Yemenliler gibi Kasrî ailesi de Ümeyyeoğullarından kurtulmak niyetindeydi. Başına gelen onca olaya rağmen, devleti aleyhine hiçbir faaliyeti desteklemeyen Hâlid'den sonra, ailesi onun gibi düşünmemiş; hem Hâlid'in hem de ezilen tüm Yemenlilerin intikamını almanın peşine düşmüştür. Devletin çöküşünü hızlandıran bu durum sonucunda, yönetimlerinde aşırı Kaysî politika güden Halife II. Velid ve vali Yusuf b. Ömer'in katli, Abbasî hareketinin hararetle desteklenmesi gibi girişimlerle Yemenliler, Emevî iktidarının sonunu

¹¹⁹ Taberî, *Tarih*, VII, 300-302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 321.

¹²⁰ Taberî, *Tarih*, VII, 300-302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 322; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 23. (Dineverî'de, rivayetin Yemenlilerin Muhammed b. Hâlid'i lider seçtikleri şeklinde geçtiği ifade edilmişti. Aynı rivayette, Yusuf b. Ömer'in de, babasını öldürdüğü Muhammed tarafından katledildiği belirtilmektedir. (*Ahbâru't-Tivâl*, s. 321).)

¹²¹ Taberî, *Tarih*, VII, 312-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 329; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 23.

¹²² Taberî, *Tarih*, VII, 304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 404.

¹²³ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 322.

¹²⁴ Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 336-337.

¹²⁵ Taberî, *Tarih*, VII, 417-420; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 405-406.

¹²⁶ Taberî, *Tarih*, VII, 418; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 406.

hazırlayan önemli bir unsur olmuşlardır.¹²⁷

SONUÇ

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, aslen Adnânî olup sonradan Yemen kabilelerine intisap ederek Kahtânîleşen ve İslâm'a girdikten sonra bilhassa İslâm fetihlerinde askerin önemli kısmını teşkil eden Becîle kabilesinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerdendir.

Ailesi hakkında az miktarda malûmat bulunan Hâlid'in, annesinin bir Hıristiyan, atalarından Kürz'ün Yahudi, dedesi Yezid b. Esed'in ise sahabî olduğu bildirilmektedir. Doğumu ve yetişmesi hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olduğu Hâlid'in, Velid b. Abdülmelik'in hilafeti esnasında Mekke valiliği ile başlayan siyasi hayatı, kesintilerle birlikte, Hişam b. Abdülmelik zamanına kadar uzanmaktadır. O, Hişam döneminde, yıllarca sürecek olan Irak bölgesi valiliğini istikrarla yürütmeyi başarmıştır.

Mekke valiliğinde olduğu gibi Irak valiliğine atandığında da Emevî devleti ve halifesine mutlak sadakatini ısrarla ifade etmekten kaçınmayan Hâlid, zamanla bazı cüretkâr sözleri, göze batan davranışları, Halife Hişam'ı dahi kıskandıracak zenginliğe ulaşması gibi sebeplerle Hişam'la ters düşmüş ve kendi sonunu hazırlamıştır. Kaysilerin Hişam üzerindeki artan baskısının da eklendiği bu sebepler zincirinin neticesinde Hâlid, yaklaşık 15 yıl istikrarlı sayılabilecek bir yönetim sergilediği Irak valiliğinden uzaklaştırılmıştır. Çeşitli iç ve dış karışıklıkların boy gösterdiği Emevî idaresinde, Irak gibi tarih boyunca fitnenin adeta merkezi olmuş bir bölgeyi uzun bir süre idare edebilen Hâlid, valiliği süresince yalnız siyasi başarılarıyla kalmamış, bayındırlık ve imar faaliyetleriyle de bölgeyi müreffeh kılmıştır.

Azlından sonra müteakip halife Velid b. Yezid tarafından maksatlı bir şekilde, yeni Irak valisi Yusuf b. Ömer b. Hubeyre'ye satılan emektar vali Hâlid, gördüğü ağır işkencelerden sonra öldürülmüştür (126/743).

Sonuç olarak, önce Hicaz sonra Irak valiliği gibi iki önemli görevi üstlenen ve gösterdiği otoriter yönetim tarafından "II. Haccâc" veya "Küçük Haccâc" diye de adlandırılan Hâlid, uzun yıllar Emevî devletine hizmette bulunmuştur. Onun ölümünden sonra ise bölgedeki karışıklıklar artarak devam etmiş; akrabaları ve Yemenliler, katledilen valilerinin intikamını da alarak Emevî devletinin başına daha büyük işler açmışlardır.

Kaynaklar

- » Abd b. Humeyd, *Müsned*, thk. Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâî-Mahmud es-Saîdî, Kahire 1988.
- » Özaydın, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah", *DİA*, XV, 282.
- » Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut tsz.
- » Apak, Adem, *Asabiyyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004.
- » Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001.
- » Ayçan, İrfan – Sarçam, İbrahim, *Emeviler*, Ankara, 1993.
- » Bekrî, *Mu'cemu Me'sta'cem*, I-VI, Beyrut 1998.

¹²⁷ Hasan İbrahim Hasan, Yemenîlerin lideri Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin öldürülmesini Emevî hanedanının çöküşünü çabuklaştıran en kuvvetli sebeplerden biri olarak gösterir. (*İslâm Tarihi*, I, 429)

- » Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, (thk. Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli), I-XIII, Beyrut 1996.
- » Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, (thk. Abdullah Enis Tübbâ-Ömer Enis Tübbâ), Beyrut 1987.
- » Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, Kahire 1925-1930.
- » Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitabu'l-Agânî*, (thk. İbrahim el-Ebyarî), I-XXXI, Kahire 1969.
- » Enginar, Mahmut, *Hâlid b. Abdullah el-Kasrî Hayatı ve Şahsiyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E, Konya 2006.
- » Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (thk. Rüşdü Sâlih Melhas), I-II, Beyrut 1969.
- » Fâsî, el-İkdü's-Semîn fi Tarihi'l-Beledi'l-Emin, (thk. Muhammed b. Ahmed Ata), I-VII, Beyrut 1998.
- » Ferruh, Ömer, *Tarihu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Emeviyye*, Beyrut 1976.
- » Hâlid, İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, I-IX, Haydarâbâd 1973, VI, 256.
- » Halîfe b. Hayyat, *Tarihu Halîfe b. Hayyat*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993.
- » Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, (çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), I-VI, İstanbul 1985.
- » Hawting, G. R., "Khalid b. 'Abd Alluh al-Kasrî", *El²*, Leiden 1978, IV, 926.
- » İbn Abdirabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, I-VII, Kahire 1956.
- » İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dimesk*, (thk. Ali Şîrî), I-LXXVIII, Beyrut 1995.
- » İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-VIII, Kahire 1972.
- » İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XIII, Beyrut 1968.
- » İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, (thk. İhsan Abbasî), I-III, Dâru Sâdir, Beyrut ts.
- » İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut, 1998.
- » İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Muhammed es-Sakkâ, İbrahim el-Ebyarî, Abdülhafız Şelebî), I-V,
- » İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut 1966.
- » İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Mısır 1925-1930.
- » İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-Ma'ârif*, Beyrut, 1970.
- » İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru Sâdir, Beyrut ts.
- » İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I-XVIII, Beyrut, 1992.
- » İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, (thk. Abdülkâdir el-Arnaût – Mahmud el-Arnaût), I-X, Beyrut 1989.
- » Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I-V, Beyrut 1982.
- » Lalani, Arzina R., *Early Shi'i Thought*, I. B. Taurus, London-New York 2000.
- » Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Kahire 1964.
- » Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Beyrut 1990.
- » Müberred, *el-Kâmil*, (thk. M. Ebü'l-Fazl İbrahim), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, ts..
- » Özeydîn, Abdülkerim, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *DîA*, XV, 282.
- » Sem'ânî, *el-Ensâb*, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), I-V, Beyrut 1988.
- » Shaban, M. A., *Islamic History A New Interpretation (600-750)*, Cambridge 1971.
- » Şakir, Mahmut, *İslâm Tarihi*, (çev. Ferit Aydın), İstanbul 1993.
- » Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefî), I-XXV, Mavsıl 1983.
- » Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-XI, Dâru Suveydan, Beyrut ts.
- » Tucker, William F., "Âsiler ve Gnostikler: el-Muğire ibn Sa'id ve Muğiriyye", (çev. Ethem Ruhi Fiğlal), *AÜF İslam İlimleri Ens. Dergisi*, V (1982), s. 204.
- » Wellhausen, Julius, *Arap Devleti ve Sukutu*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara 1963.
- » Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-V, Beyrut 1975.
- » Zehebî, *el-İber fi Haberi men Gaber*, (thk. Muhammed es-Said b. Beysûnî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- » Zehebî, *el-Mugni fi'd-Duafâ*, (thk. Nureddin İtr), II, Haleb 1971.
- » Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), I-XXIII, Beyrut 1985.
- » Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm*, I-XX, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1987.
- » Zetterstéen, K. V., "Hâlid", *İA*, İstanbul 1993, V, 142.